Florin
Epure

Matei Basarab, mărturisitor al credinței creștine

Matei Basarab, fiul vornicului Danciu din Brâncoveni, a fost uns domn al Țării Românești în urmă cu 385 de ani, atunci când pronia cerească a adus pe tronul Basarabilor pe cel mai destoinic, înțelept și pravoslavnic voievod care avea să conducă țara timp de douăzeci și doi de ani, un protector al culturii și limbii române și un mare sprijinitor al Bisericii. Descendent al boierilor Craiovești, „nepotul răposatului Io Băsărabă voievod“ Neagoe Basarab și urmaș la tron lui Radu Ilieș, Matei Basarab a fost un „adevărat păstor și domn părinte”, așa cum îl descria istoricul Nicolae Iorga.

Matei Basarab a fost cunoscut încă din timpul vieții pentru evlavia sa. Un autor francez nota, la anul 1689: „Matei Basarab era un prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi“ (Matei Basarab chrétienne et fort aimé de ses sujets). Însuși Papa Inocențiu al X-lea (1644-1655) l-a elogiat, la 16 mai 1647, pe acest vrednic domnitor român, pentru „minunata bunătate sufletească” (spectata nobis non semel mirifica nobilitatis tuae humanitas)[1]. Patriarhul Macarie al Antiohiei are numai cuvinte de laudă la adresa domnitorului muntean: „Acest Matei bei a știut să mâne raiaua cu cea mai bună cârmuire[...]. Era îndrăzneț în războaie, fericit mândru, și oricare dușman care purta război cu el se întorcea biruit și nimicit. Avea un foarte bun nume și era temut de toată lumea. Vestea lui era pretutindeni răspândită”. Cronicile vremii spuneau că „Țara iubea pe Domn și Domnul pe Țară”. Un autor anonim scrijelea, pe o cărămidă de la Târgoviște, următoarele slove: „[...] mai bun domn decât Mateiu vodă n-au fost niciun domn”.[2]

Cronicile amintesc și ele despre viața domnitorului, lucru cunoscut de tot poporul, că a fost un om curat sufletește, că a făcut lucruri minunate în viață și în domnie. O singură cununie a cunoscut în viața sa, aceea cu Elina Doamna, sora marelui cărturar Udrișteș Năsturel, rămasă în isto-

1 Nicolae Iorga, *Istoria românilor,* vol. VI: *Monarhii*, Tipografia „Datina Românească”, Vălenii de Munte, 1938, p. 83.

2 Francisc Pall, „Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea”, extras din *Studii italiene*, vol. VI, București, 1940, p. 24.

rie ca patroana literaturii românești și ctitoră de lăcașuri sfinte (Herăști-Giurgiu, Negoești-Șoldanu și Slătioarele de la Ocnele Mari).

Turcii se temeau să se confrunte cu Matei Basarab pentru că îl vedeau ca pe un al doilea Mihai Vodă Viteazul, de aceea au vrut de multe ori să-l prindă și să-l ucidă, dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, Matei Basarab a scăpat de fiecare dată. Încă de la urcarea pe tron, domnul muntean a plănuit inițierea unei „cruciade târzii" alături de habsburgi, transilvăneni și polonezi, însă, planul i-a fost zădărnicit de *Războiul de 30 de ani* și mai ales de Vasile Lupu, domnul Moldovei, fidel turcilor, care ducea războaie ca să-i ocupe țara și tronul. Cu toate că Vasile Lupu l-a dușmănit toată viața și l-a încercat cu multe războaie de cucerire, ba a mai atentat și la viața lui, Matei Basarab l-a iertat de fiecare dată și chiar a crezut în promisiunile de pace încheiate cu vecinul său, pentru că așa era firea lui de bun creștin; dorea să semene semințele păcii pentru a culege roadele mântuirii.

Matei Basarab a acordat un sprijin permanent Transilvaniei, lucru recunoscut după moartea sa de Ioan Köröspataki, care susținea că dispariția acestuia însemna „mare pagubă" pentru țara sa, deoarece „cât a trăit, a fost ca o cetate de graniță, n-au putut să ne atace ușor turcii și tătarii."

Înfățișarea sa, desprinsă din tablourile votive de la mănăstirile Arnota, Hurezi, Dintr-un Lemn, Govora, Mamu, Brebu, Brâncoveni, Strehaia și din miniaturile gravate pe paginile cărților tipărite de el, îi descoperă dragostea față de Biserică prin seninătatea feței și bunătate, față de valorile familiei creștine prin alăturarea Elinei Doamna în rândul ctitorilor, față de neam prin sobrietatea care-i descoperă fermitatea și responsabilitatea creștină.

Dintr-un hrisov de danie acordat Mănăstirii Arnota, în anul 1939, se poate vedea care era titulatura domnitorului, ca uns al lui Dumnezeu: „Întru Hristos Dumnezeu, binecredinciosul, binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitor, Io Matei voievod, nepot marelui și preabunului, bătrânului, răposatului Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, oblăduitor și domn a toată Țara Ungrovlahiei, încă peste părțile de peste munți, Amlașului și al Făgărașului herțeg, am binevoit domnia mea cu a noastră bunăvoință, cu curată și luminată inimă a domniei mele, ca să proslăvesc pe Dumnezeu, Cel ce m-a proslăvit și cu slavă m-a înălțat pe scaunul sfânt răposaților strămoși ai domniei mele".[3]

Matei Basarab a zidit mai multe lăcașuri sfinte, în Țara Românească, decât oricare alt domnitor. Istoricul Constantin C. Giurescu l-a numit, pe bună dreptate, „cel mai mare ctitor al neamului nostru". Călătorul sirian Paul de Alep este încredințat că domnitorul a înălțat o sută cincizeci de biserici, luând în considerare, desigur, și celelalte ctitorii ridicate în acea perioadă

3 Alexandru Elian și colab., *Inscripțiile medievale ale României I. Orașul București 1395-1800*, Ed. Academiei RSR, București, 1965, p. 789.

Aplecându-se cu râvnă și cu modestie asupra repertoriului arhitectural constituit anterior, meșterii epocii lui Matei Basarab au urmărit consecvent îmbogățirea vocabularului tehnic și artistic cu noi și diverse procedee constructive, precum și cu forme de exprimare plastică ce vor avea un rol esențial în evoluția civilizației vechi românești.

de cler sau boierime. Această cifră poate părea exagerată, însă cei mai mulți istorici consideră că voievodul a ridicat din temelie peste treizeci de biserici la care se adaugă refacerea multor altora, atât în țară, cât și la Muntele Athos, la sud de Dunăre, în Ardeal și Moldova.[4]

Contribuția epocii mateiene la evoluția fenomenului arhitectural dezvoltat în spațiul muntean, a fost apreciată, în primul rând, prin acest număr covârșitor de edificii realizate, aspect remarcat de mulți contemporani, fie călători străini, fie oameni de cultură, în cronica țării se afirmă că domnul „au făcut multe mănăstiri și biserici"[5], iar cronicarul Radu Popescu consemna faptul că „până la acest domn, puține ziduri au făcut domnii cei mai dănainte: iar Matei-Vodă au înfrumusețat țara cu de tot fealiul de ziduri: mănăstiri, biserici, case domnești"[6].

Vasta operă ctitoricească a epocii lui Matei Basarab nu s-a rezumat la ridicarea unor construcții noi, ci a contribuit și la repararea sau amplificarea celor existente, deteriorate de catastrofalul cutremur din iulie 1628 sau de lipsa de îngrijire. În această vreme, „întreaga țară apărea ca un șantier vast, în care toate vechile monumente căpătau o haină nouă"[7].

În domeniul arhitecturii fortificate, pe lângă unele întărituri din pământ și lemn construite în jurul unor așezări urbane sau mănăstiri, domnitorul muntean a aplicat un judicios plan de apărare a întregii țări, de la cursul Oltului până în părțile Severinului și de pe linia Dunării până sub crestele Carpaților. Prin transferarea mascată a funcției militare către ansamblurile mănăstirești, acestea au fost prevăzute și dotate cu elemente speciale de apărare, care le făceau inexpugnabile. Soluția a fost impusă de turcocrație, care se temea de o răzvrătire a țării, cum fusese cea organizată și condusă cu numai câteva decenii mai înainte de Mihai Viteazul, interzicând ridicarea unor construcții fortificate, cum ar fi, de exemplu, cetățile.

Ansamblurile mănăstirești ale epocii se mai remarcă prin ridicarea unor reședințe domnești în cuprinsul lor; în această situație, turnul de intrare a fost conceput mult mai înalt, din scopul nedisimulat al marcării prezenței domniei în acest loc și al marcării prestigiului acesteia în fața supușilor.

---

4 DRH, B, vol. XXII (1639-1640), p. XVIII;

5 Constantin C. Giurescu, *Matei Basarab, cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Știri noi despre lăcașurile lui*, București, 1946, 12 p. Extras din Volumul omagial *Prinos la sărbătorirea a optzeci de ani de vîrstă I.P.S. Arhiepiscop și Mitropolit Nicodim, Patriarhul României*, București, 1946, pp. 167-176.

6 *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Ed. Științifică, București, 1973, pp. 206-207.

7 *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Greceanu și D. Simonescu, Ed. Academiei Române, București, 1960, p. 106.

Arhitectura rezidențială cunoaște la rândul său numeroase înnoiri, precum apariția *loggiei* și a *foișorului*, în cadrul caselor boierești edificate în curțile acestora din mediul rural, unde își aveau întinsele domenii, se constată structurarea diverselor destinații ale construcției în părți distincte, ca cele care serveau locuirii familiei sau găzduirii înalților oaspeți, ceremonialului, precum și depozitării obiectelor de preț.

În arhitectura edificiilor de cult se generalizează pridvorul și zidul străpuns de arcade, în primul caz remarcându-se constituirea unui tip nou de pridvor deschis, prevăzut cu etaj.

Arta și arhitectura din epoca lui Matei Basarab au reprezentat un moment de răscruce în dezvoltarea fenomenului cultural românesc al Evului de Mijloc, oscilând între tradiție și inovație. Aplecându-se cu râvnă și cu modestie asupra repertoriului arhitectural constituit anterior, meșterii epocii lui Matei Basarab au urmărit consecvent îmbogățirea vocabularului tehnic și artistic cu noi și diverse procedee constructive, precum și cu forme de exprimare plastică ce vor avea un rol esențial în evoluția civilizației vechi românești.

Ansamblul fortificat al Mănăstirii Arnota, de la Costești, este unul dintre primele și cele mai reprezentative ctitorii ale domnitorului Matei Basarab, care și-a dorit să clădească aici necropola familiei sale. Domnitorul a ridicat acest sfânt lăcaș, între anii 1633-1636, pe locul unei biserici de lemn din secolul al xvi-lea, clădită de tatăl său Danciu. Legenda întemeierii Arnotei spune că domnitorul, care era urmărit de turci, s-ar fi ascuns în aceste locuri, iar un arnăut și-a dat viața pentru ca domnul să scape teafăr. În semn de mulțumire pentru împlinirea rugii către Dumnezeu, domnitorul a zidit acest sfânt așezământ monastic.

Printre marile ctitorii mateine se numără și mănăstirile: Căldărușani, Sadova, Măxineni, Plătărești, Strehaia, Plumbuita, Brâncoveni, Cornățel, Negoești, Brebu, schiturile: Bărbătești, Pinul, biserici de mir, ca: Sărindar și Sfinții Apostoli din București, Sfântul Dumitru din Craiova, „Sfinții Împărați" și „Sfântul Nicolae" Andronești din Târgoviște, „Sfinții Apostoli din Ploiești, „Sfântul Procopie" din Gherghița-Prahova, „Sfântul Gheorghe" din Pitești; „Intrarea în Biserică" din Caracal, Drăgănești-Teleorman, Pârșcovani și Dobrotești-Olt, „Adormirea Maicii Domnului" sau „Negru Vodă" din Câmpulung etc.

În anul 1939, Matei Basarab are inițiativa de a interzice închinarea la Athos a unor mari mănăstiri, unele ctitorite chiar de el, care prin marile proprietăți și venituri de care dispuneau, reprezentau un rol important în economia de la acea vreme. Interdicția a cuprins 22 de mănăstiri, începând cu cele mai vechi și mai importante: Govora, Arnota, Bistrița, Tismana, Cozia, Curtea de Argeș și altele.

Matei Basarab a refăcut Mănăstirea Brâncoveni însă, din această epocă, se păstrează turnul-clopotniță, stăreția și o parte din zidul de incintă, primul așezământ a fost cel din secolul xvi. Din notițele misionarului catolic Petru Bogdan Bakšić aflăm că la 1640, Matei Basarab „a întărit-o ca pe o cetate și, deasupra porții, [a zidit] un turn puternic"[8]. La 27 noiembrie 1640 domnul Țării Românești amintea Mănăstirea Brâncoveni printre cele construite de el "de iznoavă din temeiu".

Mănăstirea Maxineni era enumerată de Matei Basarab, în hrisovul solemn de la 27 noiembrie 1640, în rândul marilor ctitorii.[9]

8 Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești, în Cronicari munteni*, vol. II, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Ed. Minerva, București, 1984, p. 98.

9 Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, Ed. Academiei Române, București, *1988, p. 99.*

Lăcașul de cult și, mai apoi localitatea Plătărești, care și-au luat numele de la arhimandritul Plastara, primul stareț al mănăstirii care avea origine greacă, era ridicat în acel an, la scurtă vreme după victoria de la Nenișori. Mănăstirea Plătărești a fost menționată în același document, de la 27 noiembrie 1640, printre citoriile ridicate de el din temelie. Tot în acest hrisov apare și fosta Mănăstire Brebu, din satul Brebu Mănăstirei (denumit în trecut Malu Lupului), comuna Brebu-Prahova, ce apare ca fiind zidită din temelie de Matei Basarab.

În același hrisov, Matei Basarab spune că a zidit Mănăstirea Dintr-un Lemn de „iznoavă den temei" și îi hotăra statutul de mănăstire neînchinată către Locurile Sfinte, alături de celelalte ctitorii de la Arnota, Câmpulung, Brâncoveni, Căldărușani.

Mănăstirea Coșoteni, fosta Mănăstire Țigănia-Drăgănești, din comuna Vedea-Teleorman, lângă Alexandria, cunoaște ample lucrări de refacere, la anul 1640.

După acest an, domnitorul începe reclădirea Bisericii „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului" și curtea domnească de la Caracal, care se pare că datau din secolul al XVI-lea.

În anii domniei lui Matei Basarab și din inițiativa lui s-a desăvârșit un întreg sistem defensiv al țării. În cadrul acestei acțiuni au fost refăcute sau întărite cu ziduri de apărare curțile domnești construite anterior la București, Târgoviște, Câmpulung și Caracal, s-a procedat apoi la întărirea Târgoviștei, statornicul oraș de reședință și capitală de după anul 1640, cu o fortificație alcătuită din șanț și val de pământ cu palisadă și s-au construit din nou sau au fost refăcute din temelie numeroase cetăți mănăstirești, amplasate după un plan bine chibzuit, în poziții strategice dominante, pentru a înlesni apărarea țării spre direcțiile cele mai periclitate. Tot în această perioadă au fost refăcute vechile case domnești.

Mănăstirea Sadova era amintită la 2 noiembrie 1640, când se spune că domnul o zidise „de iznoavă, de întemei acestă sfântă Mănăstire Sadova care fost-au făcută de lemn mai nainte vreme[...] încă de cinstitul și răposatul strămoșul domniei mele, de jupân Barbu"[10], ca și alte așezăminte monastice construite în prima parte a domniei sale. În hrisovul din 8 decembrie 1640, Mănăstirea Sadova apare din nou, menționată de voievod printre cele ctitorite de el și de strămoșii lui: „din temelie am ridicat și îngrijirea acestora am făcut-o[...] mănăstirilor, atât celor zidite de noi înșine, cât și celor[zidite] de strămoșii, moșii și bunicii noștri".

Matei Vodă a înălțat biserici și în afara granițelor statului său, în Moldova (Soveja sau „Dobromira", trad. lb. slv. „bună pace") și în Transilvania (bise-

10 *Călători străini*, V, p. 208.

rica de la Porcești – Turnu Roșu, Sibiu). Îl găsim ctitor la sud de Dunăre, în Bulgaria: „Sfinții Apostoli" din Sviștov; „Sfânta Paraschiva" și „Sfântul Pantelimon" din Vidin, dar și la Muntele Athos, unde îl întrece pe străbunul său, Neagoe Basarab. Cu banii săi, s-au reconstruit, ori s-au repictat multe biserici pe care le-a înzestrat cu prețioase danii, așa cum este Biserica „Sfântul Mihail al Sinadelor" din Marea Lavră, unde se află tabloul votiv al domnitorului și al Elinei Doamna. Tot el a refăcut biserica mare de la Xenofon, katoliconul și pridvorul de la Dionisu, a renovat trapeza de la Hilandar, Marea Lavră, Simonopetra, Cutlumuz (restaurarea picturii), Pantocrator și Rusikon.

Matei Basarab „domn și gospodar al întregii țări a Ungrovlahiei" și „evlavioasa lui soție, Doamna Elena" au dăruit Sfintei Mănăstiri Hilandar o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, ferecată în argint și somptuos împodobită, realizată de Longhin Korenić, mitropolitul Ienopolei.[11] Dintr-un total de 116 danii ale lui Matei Basarab, confirmate documentar, 87 au fost dăruite bisericilor și mănăstirilor.[12]

Domnitorul Matei Basarab a fost sprijinitor sârguincios al culturii și al Bisericii. Împreună cu ruda sa, Udrișteș Năsturel, a înființat cele două tipografii din mănăstirile Câmpulung și Govora și a introdus limba română în slujbele religioase, căci, scria domnul: „am văzut ca în întreaga mea țară este foame, este sete, nu însă de pâine și apă, ci din pricina împuținării sfintelor cărți". „Cărțile de sub Matei Basarab sunt pentru români ceea ce *Biblia lui Luther* a fost pentru popoarele germanice", spunea Mihai Eminescu.[13] Prima carte tipărită din porunca domnitorului, la Câmpulung, a fost un *Trebnic* din 1636, *Învățături peste toate zilele* (Câmpulung, 1642), *Mystirio* sau *Sacrament* (Târgoviște, 1651) și *Târnosania* (Târgoviște, 1652).

Domnitorul va înființa la Mănăstirea Govora a doua tipografie cunoscută din Țara Românească (1637) și va întemeia aici prima școală de tipografi pe care o înzestra cu un venit de o mie de galbeni, pentru întreținerea școlii, a tipografiei, a tipăriturilor, cât și pentru plata profesorilor (august 1636).[14] Între anii 1637-1644, vor fi imprimate aici – în slavonă sau în română – cinci cărți deosebite în ceea ce privește conținutul și grafica. *Psaltirea slavo-*

Epoca mateiană a fost una de maximă dezvoltare culturală, de închegare a unei academii artistice, fără de care „explozia" brâncovenească nu ar fi fost posibilă. Domnul a fost un adevărat Mecena, protector al culturii, sprijinitor al ortodoxiei, militând pentru păstrarea nealterată a tradiției ortodoxe.

11 DRH, B, vol. XXII (1639-1640), p. 620.

12 Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, Vol. II, București, 1908, p. 307.

13 Gherasimo Smyrnakis, *Sfântul Munte*, 1903; Ed. Anastatică, Karies, 1988, p. 490.

14 Iolanda Micu, Radu Lungu, „Aspecte ale patronajului cultural în timpul domniei lui Matei Basarab", în *M.O.*, 36, nr. 5-6, mai-iun. 1984, p. 363.

nească, Evanghelia Învățătoare, dar mai ales prima lucrare tipărită în limba română, *Pravila bisericească,* cunoscută și sub numele de *Pravila cea Mică* sau *Pravila de la Govora* (1640), tradusă în românește, din slavonă, de către nu mai puțin vestitul Mihail Moxa(lie)[15] de la Sfânta Mănăstire Bistrița.

Pravila de la Govora a fost tipărită în șapte luni, prin grija lui Meletie Macedoneanul „care trăise în atmosfera de viață spirituală a Mănăstirii Zograful din Muntele Athos" și care „învățase tiparul în mănăstirile lui Petru Movilă" și a lui Ștefan din Ohrida[16]. Stihurile la stema Țării Românești, cu care se deschide cartea, compuse de renumitul cărturar al epocii, Udrișteˆ (Uriilă) Năsturel – cumnatul domnitorului Matei Basarab, o parte din „Predoslovia" alcătuită de Meletie Macedoneanul și ultima pagină, scrisă de ieromonahul Ștefan din Ohrida – unul dintre cei care au trudit la tipărirea cărții, au fost alcătuite în limba slavonă – manifestări târzii ale slavonismului în Țara Românească, înainte de dispariția sa definitivă.

Cartea este o culegere de legi – cea dintâi carte de legi în limba română- «direptătoriu de leage, tocmele sfinților ap[o]s[to]li, tocmite de 7 săboară, cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumii. Tipăritu-s-eau în tiparnița prea luminatului domn Io Matthei Basarabă Voevodă a toată Țara Oungrovlahiei: în Mănăstir[ea] Govora Vă leato 7149, iară de la nașterea lui Hristos, 1640. Govora: [Meletie Macedoneanul] [Ștefan din Ochrida], 1640).» – privitoare la mediul clerical și, deopotrivă, la cel laic.[17]

Pravila a fost alcătuită la dorința lui Teofil, mitropolitul Țării Românești, în acord și înțelegere cu Ghenadie, mitropolitul Transilvaniei. Din acest motiv s-au făcut două ediții: una pentru Țara Românească, alta pentru Ardeal. Textul este același, doar predosloviile apar cu semnăturile, separate, ale celor doi mitropoliți. În Predoslovia sa, mitropolitul spune că *Pravila* „este o colecție de legi canonice și civile, făcută după o traducere slavonă a unui monocanon de origine bizantină".

Rostul tipăririi acestei cărți este nobil: „Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor. Cu aceea cugetai și eu, robul Domnului Mieu I[i]s[us] H[ri]s[tos], să scot această carte, anume pravila pre limba rumânească, sființilor voastre, frați duhovnici români, care sunteți păstori oilor celor cuvântătoare a turmei lui Hristos, care are întru sine multe feluri de vindecări sufletelor creștinești, celor ce sunt rănite cu păcate, însă, mai vârtos și cale la împărăția cerului".

În 1652, s-a scos la Târgoviște o a doua colecție de canoane, intitulată

15 Florin Epure, *Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*, Ed. Rao, București, 2014, p. 49.

16 Virgil Cândea (coordonator), *Istoria Românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european*, Ed. Enciclopedică, București, 2003, p. 874.

17 Mihail Moxa, *Cronica universală 1620. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă*, Ed. Minerva, Bucuresti, 1989, p. 86.

Îndreptarea legii. Întrucât aceasta a fost făcută cu aprobarea autorităților bisericești competente, ea a devenit corpusul oficial de legi al Bisericii române de răsărit, fiind aplicată în viața socială a vremii.

Despre existența primei fabrici de hârtie din Țara Românească aflăm din prefața scrisă în slavonă de către Udriște Năsturel la *Antologhionul* tipărit la Câmpulung Muscel în 1643. Autorul laudă acțiunea domnului de a înființa „moara făcătoare de hârtie". Această primă „fabrică" din Țara Românească se afla amplasată pe iazul morilor, vecină cu Biserica „Sfântul Gheorghe", situată în piața Râmnicului. Pe hârtia fabricată aici se află ca filigran, stema Țării Românești. După cum se cunoaște, fabrica funcționa înainte de 1642. Materialul produs avea să fie folosit atât de tipografia de la Mănăstirea Govora, cât și de alte centre tipografice din țară.

Accente puternice împotriva acelora ce stricau țara apar în hrisoavele lui Matei Basarab din anii 1639 și 1640, ultimul relevând spre știința atât a duhovnicilor, cât și a mirenilor, că mitropoliți și domni greci „au început a cârciumări și a vinde sfintele mănăstiri" și lavrele domnești, supunându-le ca „metoașe dajnice altor mănăstiri din țara grecească și de la Sfetagora, fără de voea soborului". De aceea, voievodul stabilea ca douăsprezece vechi ctitorii, Tismana, Argeș, Brădet ș.a. „să fie în pace de călugării străini", iar alte șase, precum Cozia, Bistrița, Govora ș.a., să nu fie vândute niciodată și încă zece lăcașuri reclădite sau zidite de domnitor, printre care și Brâncoveni, sau Sadova, Câmpulung etc.[18]

Răpus de „o boală fără leac", fiind „slab și apucându-l adâncile bătrânețe", Matei Basarab se stingea, la vârsta de 66 de ani, în dimineața zilei de 9 aprilie 1654, „stând în jilțul domnesc, la locul ce-i plăcea de obicei, sub cerul senin" (cronicar contemporan), la „începutul primăverii senină ca și cugetul lui" cum spunea Nicolae Iorga.[19] Trupul vrednicului voievod se odihnește în pronaosul Arnotei, cea mai mândră și mai dragă sufletului dintre ctitoriile sale. Pelerinii care ajung aici pot admira piatra tombală din marmură albă, lucrată cu măiestrie de un meșter sibian Elias Nicolai, care a gravat stema țării cu vulturul purtând crucea în cioc, trofee și arme, soarele și luna, și textul inscripționat care arată că acolo, în liniștea monahală a muntelui, se odihnește, de secole, „cel mai mare ctitor al neamului nostru". Pe piatra tombală stă scris: „Aici zace Matei Basarab, din mila lui Dumnezeu odinioară stăpân și domn al Țării Românești, bărbat înțelept, îndurător și milostiv, întemeietor și înnoitor a multe biserici și mănăstiri, niciodată biruit, ci biruitor și a multe învingeri învingător preaslăvit, înfricoșător dușmanilor, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale, cel ce, cu multă bogăție și întru toate îndestulat, în lină pace a domnit douăzeci și trei de ani [sic!]; a adormit întru domnul în cinstite bătrâneți, în anul Domnului 1654"[20].

Înalții ierarhi, aleși să păstorească țara – Grigorie, Teofil, Ștefan și Ignatie –, au contribuit mult la ridicarea spirituală a poporului, la răspândirea limbii române în Biserică și la bogata activitate tipografică. Ștefan, episcopul și mai apoi mitropolitul țării, a fost primul ierarh care a rostit *Crezul* în biserică, în dulcele grai românesc. Este cel care îndrumă activitatea editorială, dar mai ales acțiunea de „românizare" a slujbelor bisericești; cu îndemnul și cheltuiala lui s-au tipărit la Târgoviște trei

18 Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, Tom I, fasc. IV-V; București, 1903, pp. 105-106.

19 Ion Peretz, „Pravila de la Govora", în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie București* (RIAF), vol. XI, 1910, pp. 72-95.

20 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 201.

cărți cu îndrumările de tipic în românește, dar păstrând textul slujbelor în slavonește: *Pogribania preoților mireni și a diaconilor* (1650), *Mistirio sau Sacrament* (1651) și *Târnosania* (1652). De la Mitropolitul Ștefan ne-a rămas, în manuscris, un *Slujebnic arhieresc slavo-greco-român* (Liturghier), cu miniaturi. Tot el a inițiat *Condica Sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, cu toate hirotoniile de arhierei, care continuă până astăzi. A ctitorit bisericile vâlcene de la Râmești-Horezu și Grămești-Pietreni.

La momentul venirii lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești preoții aveau aceeași soartă ca și oamenii de rând. Mai mult, erau siliți să plătească anumite dări. Domnitorul a dorit să le îmbunătățească traiul, așa cum se vede și din hrisovul din anul 1634, prin care poruncește ca preoții „de nimic bântuelă să nu aibă numai a păzi sfintele biserici cu slujba și pravilele domnesci în zi și în noapte".

Domnia lui Matei Basarab a fost una de mare fervoare religioasă. Izvoarele documentare ne arată că în perioada anilor 1633 și 1650, un număr de 110 bărbați și 30 de femei au îmbrățișat viața monahală. Aveau dreptul să-și păstreze dreptul de posesie și transmitere al bunurilor personale (ocine, vii, livezi, țigani etc).

Există nenumărate mărturii, ale călătorilor străini și ale cronicarilor români care descriu ceremonialul la care Matei Basarab lua parte, cu ocazia celebrării tuturor praznicelor religioase de peste an. Domnitorul avea obiceiul ca, după slujba religioasă, să ierte anumite pedepse date unor osândiți sau să hotărască micșorarea altora și să facă acte de milostenie pentru cei nevoiași.

Biserica din vremea acestui vrednic domnitor devine nu numai un loc de întâlnire a clericilor din partea răsăriteană, ci și al unor dezbateri teologice, așa cum sunt cele de la Târgoviște, între Mitropolitul Ștefan și grecii Paisie Ligaridis, Vlasie și Meletie Sirigul. Aceste dialoguri dogmatice se propagă de la ierarhi la boierii cărturari din Divanul Domnesc. Țara Românească și Biserica au devenit în timpul domniei lui Matei Basarab un puternic centru cultural al Ortodoxiei pentru că aici veneau preoți și călugări din țările de la sud de Dunăre, precum și cărturari greci, mai ales cei care erau acuzați de aplecarea spre limba latină sau spre „erezia calvinească".

Epoca mateiană a fost una de maximă dezvoltare culturală, de închegare a unei academii artistice, fără de care „explozia" brâncovenească nu ar fi fost posibilă. Domnul a fost un adevărat Mecena, protector al culturii, sprijinitor al ortodoxiei, militând pentru păstrarea nealterată a tradiției ortodoxe. Toate aceste însușiri ale personalității sale vor contribui la consacrarea suveranului ca cel mai mare ctitor al poporului român din epoca medievală, un adevărat patron al bisericii. A ridicat din temelie peste 40 de biserici la care se adaugă refacerea multor altora, atât în țară, cât și la Muntele Athos, în Transilvania, Moldova, dar și la sud de Dunăre.

În vremea domniei lui Matei Basarab, Biserica din Țara Românească a atins înălțimi nemaivăzute până atunci, iar clerul a simțit mâna binefăcătoare a dreptcredinciosului voievod. Mitropoliții acestei vremi au fost la înălțimea exigențelor domnitorului și au creat o puternică legătură între Biserică și între limba și cultura românească, prin valorile bibliofile izvodite în tipografiile de la Câmpulung, Govora, Dealu și Târgoviște. În lipsa unei coagulări de forțe creștine, acțiunile culturale ale voievodului au fost cele mai potrivite mijloace de apărare a creștinătății. Domnul a sprijinit necondiționat și Bisericile creștin-ortodoxe surori aflate sub dominația Înaltei Porți. Tipărirea de cărți în limba slavonă pentru creștinii ortodocși sud-est europeni a fost una din formele de sprijin acordate de domnitor.

Pentru viața sa, trăită în mare sfințenie și cu multă dragoste pentru Dumnezeu, pentru mulțimea ctitoriilor bisericești și pentru apărarea credinței și a valorilor acestui neam, Matei Basarab merită să fie așezat în sinaxarul ortodox, alături de străbunul său, Sfântul Neagoe Basarab și de strănepotul său, Sfântul Martir Constantin Brâncoveanu.